

Nailə ƏSKƏR

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

AMEA Folklor İnstitutunun əyani doktorantı

e-mail: qaracantali@live.com

“GOROĞLU” DASTANININ TƏDQIQAT TARİXİ

Xülasə

“Koroğlu” dastanı türk xalqlarının epik yaradıcılığında geniş yayılmış dastanlardan biridir. Bu gün dastan türk, qazax, qırğız, özbək, türkmən, tatar, başqırd, qaqauz, Azərbaycan, qaraqalpaq, uyğur və s. xalqlar arasında öz həyatını davam etdirir. Bu dastanın Mərkəzi Asiyada yayılmış variantları içərisində türkmən xalqının “Goroğlu” dastanı xüsusi yer tutur. Dastanın həcmi böyükdür və qollarının sayı etibarilə zəngindir. Məqalədə “Goroğlu” dastanının tədqiqat tarixi haqqında məlumat verilir.

Açar sözlər: “Goroğlu” dastanı, türkmən, variant, tədqiqat, nəşr, folklor

RESEARCH HISTORY “GOROGLU” EPIC

Summary

The epic of “Koroghlu” is one of the most widespread epics in the epic creativity of Turkic peoples. Today, the epic continues to live among the Turkish, Kazakh, Kyrgyz, Uzbek, Turkmen, Tatar, Bashkir, Gagauz, Azerbaijan, Karakalpak, Uighur and other nations. “Koroghlu” epic of the Turkmen people has a special place among the versions spreaded throughout Central Asia. This article provides information about the research history of the “Koroghlu” epos.

Key words: “Koroghlu” epic, Turkmen, variant, research, publication, folklore

ИСТОРИИ ИССЛЕДОВАНИЯ ЭПОХА “ГЕРОГЛУ”

Резюме

Эпоха “Кероглу” является одним из самых распространенных эпопей в эпическом творчестве тюркских народов. Сегодня эпос продолжает жить среди турецких, казахских, кыргызских, узбекских, туркменских, татарских, башкирских, гагаузских, азербайджанских, каракалпакских, уйгурских и других народов. Эпоха “Гороглу” туркменского народа занимает особое место среди версий, распространенных по всей Центральной Азии. Эпоха большой по объему и богат количеством его ветвей. В этой статье представлена информация о истории исследования эпоса “Гороглу”.

Ключевые слова: эпос “Гороглу”, туркмен, вариант, исследования, публикация, фольклор

“Koroğlu” dastanı türk xalqlarının epik yaradıcılığında geniş yayılmış dastanlardan biridir. Bu gün “Koroğlu” dastanı türk, qazax, qırğız, özbək, türkmən, tatar, başqırd, qaqauz, Azərbaycan, qaraqalpaq, uyğur və s. xalqlar arasında öz həyatını davam etdirir. Bu dastanının Mərkəzi Asiyada yayılmış variantları içərisində türkmən xalqının “Goroğlu” dastanı xüsusi yer tutur. Dastanın həcmi böyükdür və qollarının sayı etibarilə də zəngindir.

XIX əsrin ortalarından başlayaraq “Goroğlu” dastanı və dastan haqqında olan bilgilər alimlərin, bölgəyə gələn və yaxud müəyyən səbəblərdən burada yaşayan səyyahların diqqətini cəlb etmiş və dastanın bəzi hissələri nəşr edilmişdir. Əslində, dastan haqqındakı məlumatlar daha qədimlərə gedir. XVII-XVIII əsrlərdə yaşayan türkmən şairlərinin əsərlərində dastanın adı çəkilir və

haqqında məlumatlara yer verilir. Lakin bu məlumatlar çox ötəri olub ciddi informasiya daşımır.

“Goroğlu” dastanının ilk yazılı qaynağı olaraq Kazan və Peterburq Universitetlərinin professoru İ.N.Berezinin “Турецкая хрестоматия” (Türkcə oxu kitabı) adlı kitabını göstərə bilərik. Əsərin “Туркменские песни” (Türkmən mahnıları) fəslində Koroğlu dastanına məxsus olan dörd qoşmaya yer verilmişdir. Yazar qoşmaları ona aid olan bir əlyazmadan götürdüyünü qeyd edir (3).

Bundan sonra 1872-ci ildə F.Bakulinin “Песни у туркмен и поет о Мар-тум Кули” (Türkmən mahnıları və şair Məxdumqulu) adlı məqaləsi Rus Coğ-rafiya Cəmiyyətinin Qafqaz şöbəsinin məcmuəsində çap olundu. Məqələdə türkmən baxşısı Aman Molla, şair Məxdumqulu, xalq qəhrəmanı və aşiq Go-roğlu haqqında məlumat verilmişdir. Bu məqalə, xüsusilə “Goroğlu” dastanının söylənməsi, dinləyicilər, söyləyici olan baxşılar, dastanın söyləndiyi məkanlar və s. haqqında maraqlı bilgiler verməsi baxımından yaddaqalandır (2, 106; 10, 85).

Bundan sonra uzun müddət yazılı qaynaqlarda “Goroğlu” dastanı haqqında məlumata rast gəlinmir. Təxminən 35 ildən sonra 24 yanvar 1908-ci ildə Rus Arxeoloji Cəmiyyəti tərəfindən keçirilmiş konfransda tərtib edilmiş Rus Arxeoloji Cəmiyyəti Şərq Bölümü məruzə protokollarında A.N.Samoyloviçin “Легенда о Коркуде и Коротлы” (Koroğlu və Qorqud haqqında əfsanə) adlı məruzə ilə çıxış etdiyi qeyd edilmişdir. Məruzədə müəllif toplayıcılıq fəaliyyəti ilə də məşğul olduğunu, əlində bəzi əlyazmalarının olduğunu bildirmişdir. Mifoloji və dini motivlərin dastanda həddindən artıq çox olduğunu bildirən və buna tənqidi tərzdə yanaşan məruzəçi Koroğlunun möcüzəli doğuluşu, mənşəyi və s. haqqında ciddi fikirlər söyləmişdir. Bu məruzə məqalə şəklində 1910-cu ildə Rus Arxeoloji Cəmiyyəti Şərq Bölümünün məcmuəsində çap olunmuşdur (22, 208-209).

Bundan başqa, eyni müəllifin “Литература туретской народов” (Türk xalqları ədəbiyyatı) adlı başqa bir məqaləsində “Goroğlu” dastanına da yer vermişdir. Müəllif xalq romanı adlandırdığı dastanın türkmənlər və şərq xalqları arasındakı şöhrətindən bəhs etmişdir (23; 10, 86).

Sovet hakimiyyəti qurulduqdan sonra bölgədə folklorun toplanması, nəşri sahəsində bir çox işlərə imza atıldı. 1920-ci illərdə V.Uspenski və V.Belyayev tərəfindən türkmən mahnıları toplanaraq çap olunmuşdur. Goroğlu havalarının da olduğu kitab kənd-kənd gəzilərək toplanmış, böyük zəhmət bahasına ərsəyə gəlmişdi. “Туркменская музыка” (Türkmən musiqisi) adlanan kitabda toplayıcı və nəşirlər türkmən baxşılarının sənəti və folklor musiqisi haqqında geniş məlumat vermişdir. Dastanların, o cümlədən, “Goroğlu” dastanının nəzm və nəsr qarışıq mətnlərindən də danışaraq buradakı havalarının xalq tərəfindən çox sevildiyini qeyd etmişdilər. Kitabda Goroğlu havalarının xüsusi rəylərlə işarələnmiş notları və fonetik transkripsiyaları mövcuddur. Rəylərdə havaların baxşılar tərəfindən söylənmiş və rusca tərcümə olunmuş adları, mahnı sözlərinin qısa xülasəsi, söyləyicinin adı, bundan başqa lazım olarsa, baxşı və əsər haqqında xüsusi qeydlər verilmişdir (29, 22-84).

1930-cu ildə Leninqradda çap olunan “Эпос советского востока” (Sovet şərqinin eposu) adlı əsərin müəllifləri A.M.Arşaruni və S.L.Veltmandır. Onlar “Go-

roğlu” dastanı haqqında yeni məlumatlar yazaraq dastanın xarakterik xüsusiyyətlərini doğru analiz etmişdirlər. Müəlliflər dastanın əsas motivinin qəbilə savaşları olduğunu, bunun da şərq dastanlarına xas bir motiv olduğunu qeyd etmişlər (1, 38).

1940-cı ildə “Sovet Türkmənistanı” qəzetində A.Qovşudovun “Halk gahrymançylyk dessany” (Xalq qəhrəmanlıq dastanı) adlı məqaləsi çap olunmuşdur. Müəllif məqaləsində “Goroğlu” dastanının VII-XI əsrlərdə yarandığı fikrini dəlillərlə irəli sürmüşdür (21). Bundan qısa bir müddət sonra 1941-ci ildə “Göroğlu” kitabı çap olunmuşdur. Məşhur folklor toplayıcısı A.Çepov tərəfindən toplanmış mətni Aşıq Pelvan (Pelvan baxşı) söyləmişdir. 13 qoldan ibarət olan kitabı A.Qovşudov nəşrə hazırlamışdır. Yuxarıda bəhs etdiyimiz məqalə kitabın ön sözündə də yer almışdır. Kitab “Goroğlu” dastanının ilk irihəcmli və dövrünə görə tam mətnli nəşri idi (20, 5-14).

Yenə 1941-ci ildə B.A.Qarriyevin “Watan və gahrymançylyk hahynda aydımlar” (Vətən və qəhrəmanlıq haqqında nəğmələr) adlı əsəri çapdan çıxmışdır. Kitabda Goroğlu havalarından geniş bəhs olunmuş və ayrıca dastanın on beş havası haqqında izahlı məlumat verilmişdir (17, 6-19).

1941-ci ildə geniş vüsət almış Goroğlu dastanının toplanması, nəşri, tədqiqi işləri təəssüf ki, siyasi səbəblərə görə yavaşlamış və bir müddət dayanmışdır. Bu tədqiqat işlərindən biri də məşhur şərqşünas Y.Bertelsin “Литературное прошлое туркмен” (Türkmənlərin ədəbi keçmişi) adlı məqaləsidir. Məqalədə müəllif “Goroğlu” dastanının mənşəyi, yaranma və inkişaf tarixi məsələlərinə də toxunmuşdur: “Bu dastanın tarixi olduqca uzaqdır. Dastanın bəzi elementlərinin dərin bir keçmişə sahib olduğuna şübhə yoxdur” (5).

1942-ci ildə P.G.Boqatıryevin “Türkmen halk şeirinde yurtseverlik ve kahrymanlyk” (Türkmən xalq şeirində vətənpərvərlik və qəhrəmanlıq) adlı məqaləsi türkmən dilində işıq üzü görür. Müəllif yazısında “Goroğlu” dastanına da geniş yer ayırmış, əsrlər boyunca türkmən baxşılarının nəğmələrinin xalq qəhrəmanı modelini canlandırıdığını nümunələr göstərərək geniş şərh etmişdir (6).

B.A.Qarriyevin “Древняя туркменская литература” (Qədim türkmən ədəbiyyatı) adlı məqaləsi SSRİ Elmlər Akademiyasının Türkmənistan filialının nəşri olan “İzvestiya” məcmuəsində çap olundu. Məqalədə Goroğlu obrazının qəhrəmanlıqları qısaca təhlil edilərək dəyərləndirilmişdir (16).

P.Skosıryev adlı tədqiqatçı “Туркменская литература. Очерк развития” (Türkmən ədəbiyyatı. İnşaf oçerki) adlı kitabında “Goroğlu” dastanına da geniş yer vermiş və dastanın mənşəyi, yayılma arealı və s. haqqındakı araşdırmalarını oxucularla bölüşmüşdür. Müəllif dastan qəhrəmanını dünya dastan qəhrəmanları ilə müqayisə etmişdir, onun fikrincə Goroğlu bir epik qəhrəman olaraq türkmənlərin Robin Qududur. Bundan başqa kitabda “Koroğlu” dastanının Təbriz nüsxəsindəki 13 qolun qısa xülasəsinə də yer verilmişdir (25, 49).

Bu illər ərzində bir tərəfdən rus, türkmən dillərində dastanın tədqiqi sahəsində yeni-yeni məlumatlar və fikirlər üzə çıxıb çap olunurdusa, bir tərəfdən də yeni qollar və variantlar toplanırdı. 1941-ci ilə ilk dəfə türkmən dilində dastanın 13 qolunu nəşrə hazırlayan A.Qovşudov Taşauz bölgəsindən daha bir qol

toplayaraq nəşr etdirmişdir. “Sərvican” adlanan bu qolda Goroğlu və Övəzin yeni qəhrəmanlıqlarından bəhs olunurdu (24).

Yenə B.A.Qarriyev 1947-ci ildə türkmən dilində nəşr olunan “Türkmen folklorundan usuli gollanma” (Türkmən folklorunun metodik vəsaiti) adlı kitabında “Goroğlu” dastanını da ümumi şəkildə təhlil etmişdir. Müəllif dastanı klassik türkmən ədəbiyyatı ilə müqayisə edərək Goroğlunun məşhur şairlərin əsərlərindəki qəhrəmanlara çox bənzər olduğu qənaətinə gəlmişdir (10, 91).

Y.Bertelsin 1947-ci ildə “К вопросы о традиция в героическом эпосе тюркский народов” (Türk xalqlarının qəhrəmanlıq dastanlarındakı ənənələr məsələsi) adlı məqaləsi çapdan çıxdı. Bu məqalədə müəllif xalq yaradıcılığının və şifahi ədəbiyyatın uzun dövrlərin müxtəlif adət-ənənələrini qorumağa qadir olduğunu yazmış və “Goroğlu” dastanındakı heyvanlar aləmi ilə bağlı olan bəzi ifadə və epitetləri də (məsələn şir pənçəli, laçın gözlü və s.) təhlil etmişdir (4, 73, 76).

1947-ci ildə V.M.Jirmunski və H.T.Zaripov tərəfindən hazırlanan “Узбекский народный героический эпос” (Özbək xalq qəhrəmanlıq dastanı) əsərinin “Цикл Гогогли” (Goroğlu döviyyəsi) fəslində türkmən “Goroğlu”sunun variantları haqqında da söhbət açılır. Müəlliflər dastanın qollarının və müxtəlif variantlarının vaxtında toplanmadığı üçün elmi araşdırmaların çox çətinləşdiyini qeyd etmişlər. Əgər əldə daha çox variantlar olarsa, mətnlərin müqayisəli olaraq araşdırılacağını və beləliklə, qarşıya çıxan bir çox məsələlərin həll olacağını bildirmişdilər. Dastanın nəşrləri haqqında yazarkən müəlliflər xüsusi ilə bu məsələlərə diqqət yetirmişdilər: “XIX əsrin sonlarından etibarən dastanın türk, Azərbaycan və özbək variantları dəfələrlə xalq kitabı formasında daş basma üsulu ilə çap olunmuşdur. Sovet dövründə Azərbaycan, türkmən, erməni və gürcü versiyalarının elmi nəşrləri və bu dövrə aid özbək dastanları çap olunmuşdur” (14, 165). Bu fəsilə müəlliflər yalnız sovet dövrü çap olunmuş əsərlərin siyahısını vermiş və bu yazılar haqqında öz tənqidi fikirlərini söyləmişlər.

Bu əsər öz dövrü üçün xüsusi əhəmiyyətə malik bir kitab idi. Dastanın milli versiyalarının Orta Asiya coğrafiyasında yayılma arealı, mənşəyi, dastan ətrafında yaranmış əfsanələri təhlil edərək V.M.Jirmunski və H.T.Zaripov belə qənaətə gəlirlər: “Orta Asiya epik dastanlarının ümumi xüsusiyyətləri onların böyüməsinin və yayılmasının tək mərkəzinin, göründüyü kimi, Türkmənistan olduğunu ortaya qoyur” (14, 183-184). Müəlliflər epik qəhrəmanın yaranmasını, ideallaşdırılmasını dastanın inkişafı üçün əsas motiv olaraq görür və öz müşahidələrini ümumiləşdirərək yazırdılar: “Xalq qəhrəmanının epik ideallaşma prosesi gözlənilməli kimi onun vətəni Türkmənistanda başlamışdır. Burada məşhur türkmən qəhrəmanının mənşəyi, vətəni, qohumları ilə bağlı əfsanələr də qorunub saxlanmışdır” (14, 190).

Göründüyü kimi, V.M.Jirmunski və H.T.Zaripov tərəfindən hazırlanan “Узбекский народный героический эпос” kitabında onlar Koroğlu dastanının yaranma coğrafiyasının mərkəzini və qəhrəmanın vətəni Türkmənistan olaraq göstərir, dastanın buradan yayıldığı və variantlaşdığı fikrini müdafiə edirlər. Türkmənistanda baxşılar bu gün də söylədikləri qollarda Koroğlunu tarixi şəxsiy-

arasındaki ən böyük yeri Koroğlunun türkmən versiyasına, yəni “Goroğlu” داستانına ayırmışdır (15).

X.G.Koroglu “Текстологическая характеристика публикаций эпоса Гогоглу и Гуроглу” (“Goroğlu” ve “Guroğlu” dastanlarının nəşr olunmuş xarakterik mətnləri) adlı məqaləsində Türkmənistanda nəşr edilən “Goroğlu” dastanının 1941 və 1958-ci il mətnlərinə müdaxilə edildiyini, kitabı çapa hazırlayanların şəxsi təşəbbüsləri ilə toplama mətnlərinin təhrif edilərək dəyişdirildiyini və əlavələr edildiyini bildirmişdi (19, 65-76).

M.Koseyev 1980-ci ildə A.Qovşudovun çap etdirdiyi nüsxəyə iki qol daha əlavə edərək yenidən nəşr etdirir. Müəllif bu nəşrin ön sözündə Goroğlunun mənşəyi haqqında yazarkən Əbulqazi Bahadur xanın “Şəcəreyi-tərakimə” adlı əsərindəki Ögürçik Alpın Goroğlunun prototipi ola biləcəyi tezisini müdafiə edir. Bununla da “Goroğlu” dastanındakı hadisələrin X əsrlərə qədər enmə ehtimalının olduğunu ifadə edir (11, 5-16).

“Goroğlu”nun 1990-cı il nəşrinin ön sözündə B.A.Qarriyevin B.Memmed-yazov ilə birgə yazdığı “Görogly, türkmen gahramançylyk eposy” məqaləsi yer almışdır. Məqalədə müəlliflər türkmen mətnləri haqqında geniş məlumat verərək daha əvvəlki nəşrlərin dil xüsusiyyətlərinə də toxunurlar. Bununla da bu nəşrdə yeni mətnin sadələşdirilməsindəki əsas məqsədlərini də dilə gətirirlər (9, 5-14).

“Goroğlu” dastanı haqqında bir neçə məqalə və toplama işlərini nəzərə almasaq, demək olar ki, araşdırmalar əsasən sovet dövründə başlamışdır. İstər toplama, nəşr işləri, istərsə də dastanın təhlili, öyrənilməsi bu dövrdə geniş vüsət almışdır. V.M.Jirmunski, H.T.Zaripov, P.Kiçikulov, A.Qovşudov, N.Aşırov B.A.Qarriyev, M.Koseyev, B.Memmedyazov və başqaları tədqiqat işləri apraraq dastanın dövrü, mənşəyi, dili, yayılma coğrafiyası, əhəmiyyəti və s. haqqında fikirlər söyləmiş, öz mülahizələrini SSRİ və ya Türkmənistan miqyasında məcmuələrdə, kitablarda rus və türkmən dillərində çap etdirmişlər. Türkmənistanı bu işlər bu gün də davam etdirilir və türkmən xalqı “Goroğlu” dastanını öz milli mədəni söz abidəsi hesab edir. Təsədüfi deyildir ki, dastan 2015-ci ildə Türkmənistanda YUNESCO-un dünya irsi siyahısına daxil edilmişdir.

Azərbaycan qaynaqlarında da “Goroğlu” dastanı haqqında qısa məlumatlara və tənqidi qeydlərə rast gəlinir. M.Təhmasib, P.Əfəndiyev, A.Nəbiyev, F.Fərhadov, Y.İsmayılova və s. koroğluşünas alimlər “Koroğlu” dastanının tarixi kökləri, yayılma arealı haqqında yazarkən dastanın türkmən versiyaları haqqında da öz fikir və mülahizələrinə yer vermişlər. Professor A.Nəbiyevin fikrincə dastan Zaqafqaziya məkanında yaranmış, şaxələnməmiş və buradan da Türkünstan coğrafiyasına keçmişdir: “Qafqaz-Anadolu versiyasının “Koroğlu” süjetinin türkmən hafizələrinə, oradan da bütün Türkünstana yayılmasında mühüm rolu olmuşdur. Türkmən hafizələrinə “Koroğlu” improvizəsi bütövlükdə Azərbaycandan keçmişdir. Təbriz koroğluxanlarının repertuarını bəzəyən eposu türkmən baxşıları Türkünstanda yaymış, çox keçmədən burada versiya öz yeni improvizə həyatını yaşamışdır. Baxşılar ənənəvi süjetdəki “kor edilmiş kişinin oğlunun göstərdiyi qəhrəmanlığı” gorda dünyaya gələnin qəhrəmanlıq sücaəti ilə əvəz etmişlər” (31, 474).

“Goroğlu” dastanı haqqında Türkiyədə də bəzi tədqiqat işləri görülmüşdür. P.N.Boratav “Köroğlu dastanı” kitabında türkmən mətnlərini görmədiyini, lakin başqa qaynaqlardan əldə etdiyi məlumatların işığında dastanın türkmən mənşəli ola biləcəyini düşündüyünü bildirmiş və A.N.Samoyloviçin təsvir etdiyi türkmən mətnlərinin xülasəsinə yer vermişdir (7, 43, 136-139).

Daha sonra “Koroğlu” dastanı ilə bağlı ilk ciddi məlumatlara F.Türkmenin məqalələrində rast gəlirik. Müəllif “Koroğlu hikâyelerinin yayılma sahaları ve menşə meselesi” (“Koroğlu” qollarının yayılma arealı və mənşəyi məsələsi) adlı məqaləsində digər versiyalarla yanaşı türkmən versiyasını da göstərmiş və bu versiya üzərində aparılan tədqiqatları təsnif etmişdir (27, 13-14). 1989-cu ildə çap olunan “Koroğlu hikâyelerinin Anadolu ve türkmen varyantları” (“Koroğlu” qollarının Anadolu və türkmən variantları) adlı məqaləsində isə hər iki sahəyə aid mətnləri müqayisə edərək mətnlərin eyni qaynaqdan qidalandığını, amma Türkmənistan mətnlərinin daha əski və orijinal olduğunu bildirmişdir (28, 7-12).

Ü.Çelik “Göroğlu” adlı yazısında dastanın Türkmənistanda çap edilən 1990-cı il nəşri haqqında geniş məlumat vermişdir. Müəllif əsərin giriş hissəsindən Türkiyə türkcəsinə uyğunlaşdırdığı bir bölümü də məqaləsinə əlavə etmişdir (8, 75-79).

Bütün bunlardan başqa, Türkiyədə “Goroğlu” dastanı haqqında dissertasiya yazılmış və uğurla müdafiə olunmuşdur. Ege Universitetində professor F.Türkmenin elmi rəhbərliyi altında tədqiqatçı Mustafa Aslan 1997-ci ildə bitirdiyi “Koroğlu dastanının türkmən versiyası haqqında müqayisəli bir incələmə” adlı dissertasiya işində dastan mətnlərinin müxtəlif dövrlərdə çap olunmuş (1941/1980, 1958, 1990, 1996) nüsxələrində mövcud olan 20 qolu quruluş və məzmun xüsusiyyətləri baxımından Anadolu mətnləri ilə müqayisəli olaraq tədqiq etmişdir (32). Bundan sonra da o, “Goroğlu” dastanı haqqında müxtəlif səpkilərdə məqalə və məruzələrlə çıxış edərək tədqiqatlarını davam etdirmişdir.

Bunlarla yanaşı, Türkiyədə F.Bayat, Y.Azmun, İ.Özkan, D.Yıldırım, M.Ekici, Z.Karadavut, İ.Kalenderoğlu, H.İ.Şahin və s. folklorşünas alimlər dastançılıq sahəsindəki tədqiqatları zamanı “Goroğlu” dastanı haqqında da fikir və mülahizələrini əks etdirən əsərlər qələmə almışlar və bu gün də öz sanballı elmi fəaliyyətlərini davam etdirirlər.

ƏDƏBİYYAT

1. Аршаруни А.М., Вельтман С.Л. Эпос советского востока. Ленинград, 1930.
2. Бакулин Ф. Песни у туркмен и поет о Магтум Кули // Известия Каф-
каского отдела Русского Географического общества Т. I. Тбилиси. 1872-1873.
3. Березин И.Н. Турецкая хрестоматия, Т. 2. Казань, 1862.
4. Бертелс Й. К вопросы о традиция в героическом эпосе тюрский народов
// Советское востоковедение. Москва - Ленинград, IX. 1947.
5. Бертелс Й. Литературное прошлое туркмен // Sovet edebiyaty. №9-10/
198, 1944.
6. Bogatyrev P.G. Türkmen halk şeirinde ýurtseverlik ve kahrymanlyk // Sovet

edebiyaty. 1942, №2.

7. Boratav P.N. Köroğlu Destanı, Adam Yayıncılık, İstanbul, 1983.
8. Çelik Ü. Göroğlu // Millî Folklor, S. 25, Bahar-1995.
9. Garryev B., Memmedyazov B. Görogly eposy // Görogly türkmen gahrymançylyk eposy. Aşgabat, 1990.
10. Garriyev B.A. Türk Dünyasında Köroğlu Anlatımları. Ankara, Gökçe Basımevi, 2007.
11. Görogly. Türkmen Halk Eposy, Türkmenistan Neşriyaty, Aşgabat, 1980.
12. История литератур народов Средней Азии и Казахстана, Издательство МГУ, Москва, 1960.
13. Жирмунский В.М. Народный героический эпос. Москва - Ленинград, 1962.
14. Жирмунский В.М., Зарипов Г.Т. Узбекский народный героический эпос. Москва, 1947.
15. Карриев Б.А. Эпические сказания о Кер-оглы у тюркоязычных народов, Москва, 1968.
16. Карриев Б.А. Древняя туркменская литература // Известия Туркменского филиала АН СССР, 1944, №1
17. Garryev B.A. Watan ve gahrymançylyk hahynda aydymalar. Aşgabat, 1941.
18. Kiçikulov P. Görogly dassany hakynda // Труды института языка и литературы АН ТССР, Аşgabat, 1958.
19. Короглу Х. Текстологическая характеристика публикаций эпоса Гороглу и Гуругли // Фольклор Издание Эпоса, Издательство Наука, Москва, 1977.
20. Gowşudow A. Görogly-türkmen halk eposy, Türkmenistan Döwlet Neşriyaty, Aşgabat, 1941.
21. Gowşudow A. Halk gahrymançylykly dessany // Sovet Türkmenistany. 29, XII. 1940.
22. Самойлович А.Н. Легенда о Коркуде и Кероглу // Записки Восточного Отделения Русского Археологического общества. Т. XX. 1910.
23. Самойлович А.Н. Литература туретской народов // Литература Востока, Петербург, № 1, 1919.
24. Servinaz // Sovet edebiyaty. №3-4. 1946.
25. Скосырев П. Туркменская литература. Очерк развития. Москва, 1945.
26. Туркменские народные сказки Марыйского района. Москва - Ленинград, 1954.
27. Türkmen F. Köroğlu hikâyelerinin yayılma sahaları ve menşе meselesi // Ege Üniversitesi. TDEAD. S. IV, İzmir, 1985.
28. Türkmen F. Köroğlu hikâyelerinin Anadolu ve türkmen varyantları // Ege Üniversitesi. TDEAD. S. V, İzmir, 1989.
29. Успенский В., Беляев В. Туркменская музыка. Москва, 1928.
30. Вопросы изучения эпоса народов СССР, Москва, 1958.
31. Nəbiyev A. Orta əsrlərin sonlarında aşiq repertuarları // Azərbaycan xalq ədəbiyyatı. II hissə. Bakı, Elm, 2006.
32. Arslan M. Köroğlu destanı'nın türkmen versiyonu üzerinde mukayeseli bir inceleme. Doktora tezi. İzmir, 1997.

Çapa tövsiyə edən: Fil.ü.e.d. Ramazan Qafarlı